

Персоніфікація в поетичній мові Шевченка

Персоніфікація, або уособлення, – як еквівалентні вживаються також терміни оживлення, олюднення, одушевлення, одухотворення (1) – визначається як перенесення ознак і властивостей живого на неживе, в такому розумінні відома з античних риторик поряд з іншими типами перенесень: з живого на живе, з неживого на неживе, з неживого на живе і глибоко досліджена (2). Значна роль персоніфікації, передусім у художній творчості, зумовлена її роллю медіатора між архаїчним міфологічним і сучасним раціональним мисленням людини, посередника між космоцентричною і антропоцентричною моделями світу.

Діалог двох згаданих моделей світу впливає на визначення персоніфікації:

- як перенесення **людських** ознак і властивостей **на феномени світу живої** (верба сміється) і **неживої** (веселі хати) **природи** – панпсихізм;
- як перенесення ознак і властивостей **одних феноменів світу живої і одухотвореної природи на інші феномени світу природи**, або панкосмізм: море виє звірюкою; цей тип персоніфікацій включає перенесення ознак світу природи на людину: люди гнутья, як лози;
- як **метонімічне перенесення**, або перенесення ознак і властивостей живого і одухотвореного за вісю частина – ціле, тобто за синекдохічною (серце плаче) або власне-метонімічною (зажурилась Україна) моделлю;
- як перенесення **ознак і властивостей живого на абстрактні реалії психічного і етичного планів** (доля – дитинка, смерть – косар).

У першому, третьому і четвертому випадках при перенесенні феномени наділяються даром мови, здатністю мислити, відчувати, демонструють схожість з людським тілом; у другому – даром спілкуватися іманентно можливостям панкосмічного світу, „незвичайними ознаками” (3).

З боку типу об’єктивації персоніфікації тим чи іншим тропом вирізняють: **метафоричну** („пом’якшену”) **персоніфікацію** (виникає, коли природа дзеркально відбиває почуття і дії героя) і **персоніфіковану метафору** (передає лише емоційний стан героя), **порівняння-прикладки** (4); виділяють також **антропоморфну** (5) **метафору** (людина зіставляється з феноменами природного світу: „ми – захід” і вбирає в себе світ: мої спокійні небеса), **психологічний епітет**: вечір блідо-скромний (6), персоніфікацію

називають близькою до „психологічного паралелізму” (7), або **метафоричної паралелі** (8). Таким чином, персоніфікацію розглядають насамперед як троп логіко-лінгвістичної осі псевдототожності, об’єктивованій метафорою (метафоричним епітетом) або порівнянням. До найдавніших форм утілення ідеї персоніфікації належать також абстрактні поняття і алегорії, якими обмежує форми об’єктивації уособлень О. Ф. Лосев (9). Існує традиція вирізняти з боку етіології прямі абстрактні персоніфікації (розмова долі з недолею) і синкретичні персоніфікації, які виникають при поєднання з історичною особою чи літературним персонажем (Крез – уособлення багатства), як це відзначено Н. В. Івановим (10). Априорі не заперечується існування метонімічних персоніфікацій (серце усміхнеться), хоча їх дослідженню науковці приділяють значно менше уваги, ніж метафоричним. Здатність персоніфікації бути об’єктивованою тропами групи псевдототожності і тропами групи суміжності свідчить про те, що персоніфікація є архаїчним способом освоєння світу етносом, входить до реєстру матричних способів діалогу людини з космосом (11) у процесі міфотворчості й художньо-образного осмислення світу.

У поетичній творчості Шевченка, яка відбиває особливості народнопоетичного світобачення, персоніфікація посідає значне місце. Її дослідження передбачає визначення типу використання даного тропу і характер його включення до загальної стилетвірної структури ідіолекту (12). Персоніфікація в поезії Шевченка демонструє особливості, пов’язані з періодом творчості – до заслання, з одного боку, в період заслання і по заслання, з іншого. В обидва періоди в поетичній творчості Шевченка представлені уособлення чотирьох типів (13).

Перший тип персоніфікації у поетичній мові Шевченка складає уособлення феноменів світу природи.

У світі природи уособлюються **предметні природні феномени всіх моделей, з-поміж них орнітальної**: „Налетіли чорні круки / Вельможних будити” („Тарасова ніч”), **вегетативної**: „Зацвіла в долині / Червона калина, / Ніби засміялась / Дівчина-дитина” („Зацвіла в долині...”), **анімальної**: „Скажи, коню, до кого це / Ви так нагло гнались” („Подражаніє сербському”); **астральної**: „Місяцю мій ясний! З високого неба / Сховайся за гору, бо світу не треба; Страшно тобі буде” („Гайдамаки”), **орологічної**: „Тоді остався б сиротою / З святими горами Дніпро!” („І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє”), моделі **першоелементів буття**: „Гам з вітром могила в степу розмовляє” („На вічну пам’ять Котляревському”), „Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! / Багато ти, батьку, у море носив / Козацької крові; ще понесеш, друже” („Гайдамаки”), „В чужу землю чужі люде / Мене захиляють; / А свої ся крихотка / Надо мною ляже / Та про долю, моє горе / Чужим людям скаже” („Катерина”). За частотністю реалізації центральне місце серед

них посідають вегетативна модель і модель першоелементів буття (найпомітнішою є персоніфікація води як першоелемента буття). Досить високу активність в поетичній творчості Шевченка виявляє архаїчна *пан-натуралістична* модель: „Встала й весна, чорну землю / Сонну розбудила, / Уквітчала її рястом, / Барвінком укрила; / І на полі жайворонки, / Соловейко в гаї / Землю, убрану весною, / Вранці зустрічають” („Гайдамаки”), аналогічно – у віршах „Сліпий”, „Тризна”, „Ой діброво – темний гаю...”. Лише у другий період творчості у спектрі моделей уособлення даного типу зустрічається *атрибутивна*: „Зброе моя, Зброя золотая!.. / Літа мої молодії, / Сило молодая! / Послужи, моя ти зброе, / Молодій ще силі, / Послужи йому так щиро, / Як мені служила” („Невольник”).

На особливу увагу заслуговують персоніфікації таких універсальних феноменів природного світу, як час, простір і світове дерево. З-поміж **хроносів** найчастіше уособлена (і переосмислена з меліоративними конотаціями) **ніч** – переважно через образ матері („ніч-мати дасть пораду – Козак ляха знайде” („Тарасова ніч”), „Все нічка покрила. / Все покрила темнісінька, / Як діточок мати” („Катерина”), „... мир первозданний / Одпочив на лоні ночі” („Неофіти”), „Трохи одпочила / Стара мати недобита. / Живущую силу / Сила ночі оживила” („Неофіти”); персоніфіковані також **полудень** („...полдень ясний / Моей Украины прекрасной / Позолотил, любя, лелея, / Свое прекрасное дитя” („Слепая”); **пори року** („Весна зиму проганяє, / І зелений по землі / Весна килим розстилає...” („Відьма”); **час** („І день не день, і йде не йде, / А літа стрілою / Пролітають, забирають / Все добре з собою. / Окрадають добрі думи, / О холодний камінь / Розбивають серце наше / І співають амінь” („Три літа”). Уособлення часу через прадавню метафору час – вода негативно марковані і особливо часто зустрічаються в другий період творчості Шевченка: „Каламутними болотами, / Меж бур’янами, за годами / Три года сумно протекли. / Багато дечого взяли / З моєї темної комори / І в море нишком однесли” („Лічу в неволі дні і ночі...”, 2-га редакція), також у віршах „І станом гнучим і красою...”, „Закувала зозуленька...”, перша редакція вірша „Лічу в неволі дні і ночі...”. Персоніфікація ночі через меліоративний образ матері і персоніфікація весни через образ життєдайної (близької до материнської) сили відтворюють архаїчні уявлення українця. Переосмислення часу за акваморфним кодом належить до універсальї поетичної творчості, але його персоніфікація з негативними конотаціями як байдужого або й ворожого людині феномену не є універсальним маркером поетичного стилю і становить специфіку, зокрема, художньої мови Шевченка.

З-поміж **топосів** уособлені: **земля**: „Весело землі, / Цвіте, красується цвітами, / Садами темними, лугами...” („Чума”), „Земля плаче у кайданах, / Як той месник” („Єретик”), також у віршах „Великий льох”, „Давидові псалми” і **небо**: „В грядущем что-то открывалось, / И в беспредельной высоте / Святое небо улыбалось” („Тризна”), **світове дерево**: „Та так погуляєм, / Що

аж пекло засміється, / Земля затрясється, Небо запалає...” („Гайдамаки”). Ця група яскраво демонструє справедливість твердження, що персоніфікації Шевченка „закорінені в народному світосприйнятті, у самому українському менталітеті з притаманним йому антропоморфізмом природи, онтологічною єдністю суб’єкта і об’єкта” (14).

Серед кодів переосмислення феноменів світу природи домінує, безумовно, **соціальний** у широкому спектрі субкодів, серед яких найактивнішим є **субкод родинних стосунків**: „*матір Січ*” („Іржавець”), „*Меж горами старий Дніпро, / Неначе в молоці дитина, / Красується, / Любується / На всю Україну*” („І виріс я на чужині...”), „*З Трубайлом Альта меж осокою / Зійшлись, з’єднались, / Мов брат з сестрою*” („Сон”). Найбільш вживаним образом субкоду родинних стосунків є образ матері. Високу активність демонструють також **субкод дружніх стосунків**: „*Прощай, убогий Косарале... / Прощай же, друже!*” („Готово! Парус розпустили...”), **соціально-економічний**: Трахтемиров хатки розкидав, „*мов п’яний старець торбинки*”, „*На кручі, ніби сирота / Прийшла топитися... Стоїть одним-одна хатина...*” („Сон”), **етно-соціальний**: „*Ставок, гребелька і вітряк / З-за гаю крилами махає. / І дуб зелений, мов козак, / З-за гаю вийшов та й гуляє / Попід горою*” („Ми вкупочці колись росли...”). Решта кодів є помірно активними: **атрибутивний**: „*За сонцем хмаронька пливе, / Червоні поли розстилає / І сонце спатоньки зове / У синє море: покриває / Рожевою пеленою*” („За сонцем хмаронька пливе...”), **артефактуальний**: „*О чарівниченько моя!.. моя святая!*” („Муза”), **природний**: „*І вся мерзenna Іудея / Заворушилась, заревла, / Неначе гадина в болоті*” („Неофіти”), **зовнішньо-антропний**: „*Крутий байрак, / Неначе циган чорний, голий, / В діброві вбитий або спить*” („Ми восени таки схожі...”). Домінанта соціального коду в сукупності всіх субкодів демонструє Шевченкові пріоритети в олюдненні світу; центральне місце серед цих пріоритетів посідає родина, в свою чергу, центрована навколо образу жінки – матері: хмаронька покриває сонце пеленою, „мов мати дитину”; ждеш того світу, „мов матері діти” („За сонцем хмаронька пливе”), **дружини** (щирої, вірної), коханої: „*І сонечко серед неба / Опинилось – стало, / Мов жених тую молодую / Землю оглядало*” („Невольник”), **доньки**: „*Ой діброво – темний гаю! / Тебе одягає / Тричі на рік... Багатого / Собі батька маєш... Надивившись на доненьку любу, молодую, / Возьме її та й огорне / В ризу золотую...*” („Ой діброво – темний гаю...”), **дівчини**: „*...квітчає весна землю, мов дівчину*” („Сліпий”).

Загальний перелік засобів персоніфікації феноменів світу природи в поетичній мові Шевченка є надзвичайно різноманітним. З-поміж них найактивнішими є: **предикація типових дій живих істот**: вітер „ліг одпочить”, „послуха”, „гуляє”; **предикація типових дій людей**: соловейко „добру не навчить”, „*Налетіли чорні круки / Вельможних будити*” („Тарасова ніч”); **предикація якостей людини**: „праведні зорі”, „святі гори”;

предикація стосунків за моделлю людських: „товариш” (до коня), „мій друже” (до місяця), „Без милого сонце світить – / Як ворог сміється” („Тополя”), в тому числі родинних: ніч-мати, „буйнесенький Як брат заговорить” („Н. Маркевичу”), „Люблю розмовлять, / Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою” – до місяця („Гайдамаки”), „Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! / Багато ти, батьку, у море носив / Козацької крові” („Гайдамаки”), „Тоді остався б сиротою / З святими горами Дніпро!” („І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє”), „Зажурилась Україна – / Така її доля! Зажурилась, заплакала, як мала дитина. / Ніхто її не рятує...” („Тарасова ніч”), „...Все нічка покрила. Всіх покрила темнісінька, / Як діточок мати” („Катерина”); використання емоційно забарвлених метафоричних звертань, характерних для людських стосунків: „не розкажуй, голубонько” (до „крихотки” рідної землі), предикація людських емоцій, переважно негативних: „верба сміється”, „калина плаче”, могили сумують, „Дніпро на нас розсердився” („Гайдамаки”), місяцю „страшно буде”, йому, може, доведеться „на старість заплакати” („Гайдамаки”), „Сумно-сумно серед неба / Сяє білолиций” („Гайдамаки”); предикація форм спілкування, характерних для феноменів світу природи: „грим гогоче” („Гайдамаки”), „Босфор аж затрясся, бо зроду не чув / Козацького плачу, застогнав широкий / І шкурою, сірий бугай, стрепенув, / І хвилю, ревучи, далеко-далеко / У синєе море на ребрах послав. / І море ревнуло Босфорові мову, / У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові / Тую журбу-мову на хвилі подав. / Зареготався дід наш дужий, / Аж піна з уса потекла. / „Чи спиш, чи чуєш, брате Луже? Хортице-сестро?” / Загула / Хортиця з Лугом: ”Чую, чую!” („Гамалія”); предикація форм спілкування, характерних для світу людей, процесу інформаційного обміну між людьми і феноменами світу природи: (вітер) „спитай синє море”, „Люблю розмовлять, ..., розмовлять з тобою, / Співать тобі думу, що ти ж нашептав” („Гайдамаки”), а також між феноменами світу природи: „очерети У Дніпра питають”, могили „питаються у буйного” („До Основ’яненка”), могили „про волю нишком в полі / З вітрами говорять” („Іван Підкова”); предикація іманентних властивостей феноменів світу природи, але осмислених з аксіологією, характерною для людських стосунків: „буйнесенький” вітер, „темнісінька” нічка; предикація функції провісника: „Не прийнялись три ясни, / Тополя всихала, / Повсихали три явори, / Калина зов’яла. / Не вертаються три брати.” („В казематі”); предикація функції медіатора: „Зоре моя! / Мій друже єдиний! / І хто знає, що діється / В нас на Україні? / А я знаю. І розкажу / Тобі; й спати не ляжу. А ти завтра тихесенько / Богові розкажеш” („Княжна”); метаморфоза: „Як сніг, три пташечки летіли / Через Суботове і сіли / На похиленому хресті / На старій церкві. / Бог простить: Ми тепер душі, а не люди” („Великий льох”); психологічний паралелізм: „Реве, стогне хуртовина, / Котить, верне полем; / Стоїть Катря серед поля, / Дала сльозам поля, / Дала сльозам волю. / Утомилась завірюха, / Де-де позіхає; / Ще б плакала Катерина, / Та сліз більш немає” („Катерина”), аналогічно – „Перебендя”, „Тополя”, „Ми восени таки

похожі...”, „Закувала зозуленька...”; **руйнування фразеологічного звороту:** „**Та голоду раді, та бога благають, / Щоб ще хоч годочок хлібець не рожав**” („Княжна”); **оживлення внутрішньої форми стертої метафори:** „**Лягло сонце за горою**” (за моделлю *сіло*), сонце „**ночує, встає**” (за моделлю *сіло – встало*), „**...Все нічка покрила. Всіх покрила темнісінька, / Як діточок мати; Де ж Катрусю пригорнула: / Чи в лісі, чи в хаті?**” („Катерина”) – за моделлю *ніч накрила*; **метафора антропного коду:** у тополі „**стан високий**” („Тополя”), *вус діда-Дніпра, ребра Босфора* („Гамалія”); **порівняння:** „**...виступав / Щербатий місяць з-за могили / І на шатро мов позирав, / Аж поки хмари заступили**” („Відьма”), в тому числі з **іншими феноменами світу природи:** „**Синє море звірюкою / То стогне, то виє**” („Іван Підкова”) аж до відтворення космогонічної моделі світу: „**Не спалося, а ніч, як море**”; **синонімія:** „**Не вернеться! – / Заграло, сказало / Синє море**” („До Основ’яненка”), „**Грай же, море! – заспівали, / Запінулись хвилі**” („Іван Підкова”).

Персоніфікація „за зразком” пісенної традиції є надзвичайно характерною для поетичної мови Шевченка: „**Ой тумане, Тумане – / Мій латаний талане! / Чому мене не сховаєш / Отут серед лану? / Чому мене не задавиш, / У землю не вдавиш? / Чому мені злої долі, / Чом віку не збавиш? / Ні, не дави, туманочку! / Сховай тільки в полі, / Щоб ніхто не знав, не бачив / Моєї недолі!.. / Я не одна, єсть у мене / І батько, і мати... / Єсть у мене... туманочку, / Туманочку, брате!**” („Наймичка”); персоніфікація „за зразком” культурної традиції інших народів зустрічається рідко: „**Споконвіку Прометея / Там орел карає**” („Кавказ”).

Уособлені феномени природного світу часто становлять нерозчленовану єдність, фіксовану формою множини: „**вітри буйнесенькі**” – „Думка” („Нащо мені чорні брови...”), „**думи мої**” („Думи мої, думи мої...”, 1840 р., 1848 р.), „**могили сумують**” („Тарасова ніч”), „**мовчать гори**” („Тарасова ніч”).

Персоніфікація природи часто складає розгорнуті картини: „**Реве та стогне Дніпр широкий, / Сердитий вітер завива, Додолю верби гне високі, / Горами хвилю підійма. / І блідний місяць на ту пору / Із хмари де-де виглядав, / Неначе човен в синім морі / То виринав, то потопає. / Ще треті півні не співали, / Ніхто ніде не гомонів, / Сичі в гаю перекликались, / Та ясен раз у раз скрипів**” („Причинна”) – децентровані, як тут, або центровані навколо небагатьох образів, серед яких: *Дніпро, вітер, могили, місяць, верба, калина, барвінок, зоря*: „**Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою, / Поговорим тихесенько / В неволі з тобою. / Розкажи, як за горою / Сонечко сідає, / Як у Дніпра веселочка воду позичає... Зоре моя! / Мій друже єдиний! / І хто знає, що діється / В нас на Україні? / А я знаю. І розкажу / Тобі; й спать не ляжу. / А ти завтра тихесенько / Богові розкажеш**” („Княжна”). Персоніфікація у складі розгорнутих картин часто формується за рахунок *системних*

синтагматичних зв'язків слів у паралельних структурах (півні не співали, ніхто ніде не гомонів, сичі перекликались, ясен скрипів) і може бути ледве відчутною: „Ах, тучка, тучка, хто несе / Тебя так плавно, так високо? / Ты что такое? И зачем / Так пышно, мило нарядилась? / Куда ты послана и кем?.. / И тучка тихо растопилась / На небе светлом” („Тризна”).

Персоніфікація Шевченка пов'язує не лише **секуляризований світ і світ анімо-аніматичної природи, але й феномени світу анімо-аніматичної природи між собою**: „Високі тії могили / Чорніють, як гори, / Та про волю нишком в полі / З вітрами говорять. / Свідок слави дідівщини / З вітром розмовляє...” („Іван Підкова”), „Не буди, Босфоре: буде тобі горе; / Твої білі ребра піском занесу, / У мул поховаю! – реве сине море.” („Гамалія”), **світи антифактивності між собою**: „Місяченьку! / Наш голубоньку! Ходи до нас вечеряти...” („Причинна”, партія русалки), „Пливи ж, моя єдина. / Хвилі мої, хвилі! Привітайте русалоньку...” („Русалка”), **світи антифактивності зі світом людей**: „Зорі сяють; серед неба Горить білолиций; / Верба слуха соловейка, / Дивиться в криницю; / На калині, над водою, / Так і виливає, / Неначе зна, що дівчину / Козак виглядає” („Гайдамаки”). **Світ людей і світ живої одухотвореної природи взаємно проникні, що досягається переважно через метаморфозу**: „Буде легше в чужім полі / Сироті лежати, / Буде над ним його мила / Квіткою стояти. / І квіткою, й калиною / Цвісти над ним буду, / Щоб не пекло чуже сонце, / Не топтали люде” („Думка” („Вітре буйний, вітре буйний!”), **через акти переходу між світами (викльовування очей)**: „Червоною гадюкою / Несе Альта вісті, Щоб летіли круки з поля / Ляшків-панків їсти. / Налетіли чорні круки / Вельможних будити, / Зібралось козачество / Богу помолитись. / Закрякали чорні круки, / Виймаючи очі, / Заспівали козаченьки / Пісню тії ночі” („Тарасова ніч”), **медіарну функцію хроносів**: „Одпочинеш; а як стане / Місяць серед неба, / Випий ще раз” („Тополя”), **топосів**: „...подивися / За синєє море: По тім боці – моя доля, / По сім боці – горе” („Тополя”).

Анімо-аніматичний світ Шевченка сприймається як такий, креативний потенціал якого вищий за потенціал людського світу: „Плач же, серце, плачте, очі, / Поки не заснули, / Голосніше, жалібніше, / Щоб вітри почули, / Щоб понесли буйнесенькі / За синєє море / Чорнявому зрадливому / На лютєє горе” („Думка” („Нащо мені чорні брови...”). Люди („свої”) сприймаються як „діти” природи”: „Нема Січі; очерети / У Дніпра питають: „Де-то наші діти ділись, / Де вони гуляють?” / Чайка скиглить літаючи, / Мов за дітьми плаче; / Сонце гріє, На степу козачім... могили / Стоять та сумують; Питають у буйного: „Де наші панують?” („До Основ'яненка”). Взаємовизначеності світів сприяє частотне порівняння світу людей зі світом природи: „А козаки, як та хмара, ляхів обступали” („Тарасова ніч”).

Другий тип персоніфікацій Шевченка складає уособлення абстракцій: **концептів** долі, недолі, думки, волі, слави, думи, пісні, лиха,

журби, нудьги, горя, душі, іскри, правди, надії. Невисоку активність демонструють персоніфікації думки: „А думка край світа на хмарі гуля” („Перебендя”), „Нехай думка, як той ворон, / Літає та криче” („Думи мої, думи мої...”, 1840 р.), слави: „Слава не поляже; Не поляже, а розкаже, Що діялось в світі...” („До Основ’яненка”), іскри: „Іскра жде підпалу, як то месник” („Єретик”), правди: „А правда наша п’яна спить. / Коли вона прокинеться?” („Кавказ”); решта належать до активних, серед яких неважко помітити концепти **міфопоетичного походження** (як доля, недоля, лихо) і концепти **секулярного походження** (як воля, слава, правда). Центральне місце серед активних персоніфікацій – абстракцій посідає образ долі – вона може бути своя, добрая, злая, ледащиця; не така, як інша, чужая; як дитинка. Доля ходить полем, колоски збирає або за морем блукає; вона може приборкати, дбати, вернутися, прокинутись, хилити кудись, плакати, навчити, виглядати з торбини, не покидати, чіплятися як реп’ях; знайти, кого любить; її можна питати, прогнати, закопати, шукати, знайти, догнати, добути, дати, вітер може її рознести, як стеблину-билинку на чужому полі. Сукупність контекстів демонструє персоніфікований **образ долі**, здебільшого **активної**: „В того доля ходить полем, / Колоски збирає, А моя десь, ледащиця, / За морем блукає” („Думка” („Тяжко-важко в світі жити...”)); **свавільної**: „а з торбини / Виглядає доля, – / Як дитинка; а він її Лає, проклинає / І жидові заставляє – / Ні, не покидає. / Як реп’ях той учепиться / За латані поли / Та й збирає колосочки / На чужому полі... Отака-то тая доля, / Хоч і не шукайте. / Кого любить, сама найде, / У колиці найде” („Сліпий”, аналогічно – „Невольник”), **даної матір’ю**: „Ти все дала, тільки долі, / Долі дати не хочеш” („Мар’яна-черниця”) або – **частіше** – **Богом**: „Доле, де ти? Доле, де ти? / Нема ніякої, / Коли доброї жаль, Боже, / То дай злої, злої!” („Минають дні, минають ночі...”), „І Бог святий покарає, / І прожене долю / З цієї хати веселої / На чужее поле” („Невольник”), **шуканої і сподіваної**: „Доле моя, доле! Де тебе шукать? / Вернися до мене, до моєї хати, Або хоч приснився... Не хочеться спати” („Гайдамаки”), „Ой піду я боса полем, / Пошукаю свою долю... / Доленько моя! / Глянь на мене, чорнобриву, / Моя доле неправдива...” („Якби мені черевики...”), також у віршах „Як маю я журитися...”, „Ой по горі роман цвіте...”, **сильнішої за людину**: „Куди, каже, хилить доля, / Туди й треба гнуться” („Гайдамаки”), також у віршах „Н.Маркевичу”, „В казематі”, „Не тополлю високою...”, „Марія”. Персоніфікований образ долі пов’язаний у Шевченка з архаїчними уявленнями про світобудову: злій долі бажають „у морі втопитись” (повернутись до хаосу), доля ховається, коли герой йде „світ-за-очі”, її шукають „за морями, „світ переходжають”.

Пріоритетність персоніфікацій – абстракцій над світом людини – одна з визначальних рис уособлень цього типу: „Думи мої, ... / Чом вас лихо не приспало, / Як свою дитину?... / Бо вас лихо на сміх на світ породило...” („Думи мої, думи мої...”, 1840 р.).

Абстракції часто персоніфікуються через **образ дитини**: „**Отам-то милостивії ми / Ненагодовану і голу / Застукали сердешну волю**” („Кавказ”), „**Думи мої молодії, / Поховані діти**” („Сліпий”), „**а з торбини / Виглядає доля, – / Як дитинка**” („Сліпий”), „**Думи мої, думи мої, ... / Привітаю вас, як діток, / І заплачу з вами**” („Думи мої, думи мої...”, 1848 р.) „**З-за Дніпра мов далекого / Слова прилітають. / І стеляться на папері, / Плачучи, сміючись, / Мов ті діти... Любо мені. / Любо мені з ними, / Мов батькові багатому / З дітками малими**” („Не для людей, тієї слави...”); „**і горе, горенько моє, / Мов нагодована дитина, / Затихне трохи**” („Неофіти”) „**Думи мої молодії – / Понурії діти**” („Невольник”), „**Виглядає доля, / Мов дитинка**” („Невольник”); **дівчини**: „**Лихо – не дівчата – буде танцювать**” („Гайдамаки”), „**я / Про тебе, воленько моя, / Оце нагадую. Ніколи / Ти не здавалася мені / Такою гарно-молодою / І прехорошою такою, / Так, як тепер на чужині, Та ще й в неволі**” („Г. З.”); **жінки**: „**Нумо знову / Людей і долю проклинать... Долю за те, що не спала / Та нас доглядала. / А то бач, що наробила: / Кинула малого / На розпутті, та й байдуже, / А воно убоге, / Молодее, сивоусе, Звичайне, дитина, – І подибало тихенько / Попід чужим тином / Аж за Урал Опинилось / В пустині, в неволі...**” („А нумо знову віршувать...”), „**Прилітай же з України, / Єдиний мій друже, / Моя думо пречистая, / Вірняя дружино**” („Марина”).

Загальний перелік засобів персоніфікації абстракцій Шевченка складає такий ряд: **предикація кваліфікаторів, характерних для людського світу**: ледащиця (доля); **предикація дій людини**: доля колоски збирає, лихо „танцювало”, журба мед-горілку поставцем кружала; **предикація мови людини**: думка запитає, послухає; не питайте долю; **предикація якостей людини**: добра, зла, лукавая, неправдива доля; **предикація здатності виражати емоції**: доля плаче, недоля жартує, безталання усміхнеться; **порівняння з феноменами світу природи**: думка „**Орлом сизокрилим літає, ширяє, / Аж небо блакитне широкими б’є**” („Перебендя”), „**Нехай думка, як той ворон, / Літає та кричить, А серденько соловейком / Щебече та плаче**” („Думи мої, думи мої...”, 1840 р.); з вищими **сакральними сутностями**: ждати долі, як Бога; **предикація феноменів іманентних властивостей, але осмислених з аксіологією, характерною для людських стосунків**: „недоленька”, доленька; воленька; **звертання**: думи мої, думи мої; доленько моя.

У другий період творчості з’явилися вірші – персоніфікації: „Доля”, „Муза”, „Слава”, „**то піднесено-вивищені, то занурені в інтимно-сповідальну стихію, то навмисне приземлені (аж до бурлеску), але неодмінно включені в царину життя ліричного героя як дуже сильні засоби вираження його думок і почувань**” (15). Особливу роль серед цих персоніфікацій відіграє образ Музи, **центрального образ останнього вірша поета, образ „найдорожчого і найсвітлішого, що було на його недовгому віку**” (16).

Третій тип персоніфікацій Шевченка складає метонімічне уособлення, представлене власне-метонімічним і синекдохічним різновидами.

Домінантним образом **власне-метонімічного уособлення в поезії Шевченка виступає Україна:** „Зажурилась Україна – / Така її доля! / **Зажурилась, заплакала, як мала дитина. / Ніхто її не рятує...**” („Тарасова ніч”). Україна Шевченка персоніфікується переважно через образ **жінки – матері або вдови:** „Привітай же, *моя ненько!* / **Моя Україно! Моїх діток нерозумних, / Як свою дитину**” („Думи мої, думи мої...”, 1840 р.), „**Ой Богдане! Нерозумний сину!** / Подивись тепер *на матір,* / На свою Вкраїну... / Дніпро, брат мій, висихає, / Мене покидає, / І могили мої милі / **Москаль розриває...**” („Розрита могила”), „**А ти, моя Україно, / Безталанна вдово, / Я до тебе літатиму / З хмари на розмову...Прощай же ти, моя *нене,* / **Удово-небого, / Годуй діток**” („Сон”), „**плач, Україно! Бездітна вдовице!**” („Сон”); „**...Заснула Вкраїна, / Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла, / В калюжі, в болоті **серце прогноїла / І в дупло холодне гадюк напустила, / А дітям надію в степу оддала****” („Чигрине, Чигрине...”). Останній приклад демонструє персоніфікацію України – жінки – утілення світового дерева в його хтонічній іпостасі, об'єктивує архаїчні уявлення матріархічної міфологічної картини світу українця. Перехід України до стану хтонічного буття переданий рядом ізоморфних образів полісенсорного сприйняття світу: заснула, укрилась бур'яном, цвіллю зацвіла, прогноїла серце, в калюжі, в болоті, має дупло холодне, напустила в нього гадюк.**

До образу України сходять також високочастотні персоніфікації краю (села, хат), переважно з епітетом „веселі”, як-то: „**Веселі хати! / Веселі **здаєка палати!****” („Княжна”), „**веселее колись село**” („Ми вкупочці колись росли...”), „**Згадавши той веселий край**” („Ми заспівали, розійшлись...”).

Власне-метонімічне уособлення, крім України, представлене й іншими образами: „**Дрімає в харемі – в раю **Візантія****” („Гамалія”), „**Потанцював старий. / А за ним і товариство / І ввесь святий **Київ****” („Чернець”), „**І вся мерзенна **Іудея** / Заворушилась, заревла...**” („Неофіти”), але вони не відіграють ключової ролі в поезії Шевченка. Виняток складає персоніфікація світу-космосу, яка демонструє панкосмізм Шевченкового мислення: „**Поки *мир божий* не засне**” („Не молилася за мене...”), „**Пливе **місяць** круглолиций. / **І мир *первозданний* / Одпочив на лоні **ночі****” („Неофіти”), „**Господнє небо, і село, / Ягня, здається, **веселилось!****” – „N. N.” („Мені тринадцятий минало...”).**

Домінантним образом **синекдохічного уособлення в поезії Шевченка виступає серце.** Персоніфікація серця відбувається переважно через фіксацію його дій: „**І **серце** жде чогось. Болить, болить, і плаче, і не спить, / **Мов *негодована дитина*****” („Я не нездужаю, нівроку...”), **волевиявлення:**

„Полюбила, як уміла, / Як серденько хоче” („Гайдамаки”), **емоцій:** „Серце в’яне, нудить світом, / Як пташка без волі” („Думка” („Нащо мені чорні брови...”), **здатності до спілкування:** „Чого мені тяжко, чого мені нудно, / Чого серце плаче, ридає, кричить, / Мов дитя голодне? Серце моє трудне... Закрий, серце, очі” („Чого мені тяжко, чого мені нудно...”), **в тому числі іманентно можливостям панкосмічного світу:** „Серце рвалося, сміялось, / Виливало мову, Виливало, як уміло” („Думи мої, думи мої...”, 1840 р.), спроможності до передбачення: „чує серце, та не скаже, яке лихо буде” („Гайдамаки”). Персоніфіковане „серце” в поезії Шевченка переважно страждає і радіє, віщує і прагне.

Уособлене серце – синекдохічний субститут людини – часто порівнюється з **дитиною:** „Чого мені тяжко, чого мені нудно, / Чого серце плаче, ридає, кричить, / Мов дитя голодне? Серце моє трудне... Закрий, серце, очі” („Чого мені тяжко, чого мені нудно...”) „І серце жде чогось. / Болить, болить, і плаче, і не спить, / Мов негодована дитина” („Я не нездужаю, нівроку...”) і замикає опозицію Україна – мати, людина – дитина.

Власне-метонімічне і синекдохічне уособлення часто поєднуються в одному контексті: „Україно, Україно! / Ненько моя, ненько! / Як згадаю тебе, краю, / Заплаче серденько...” („Тарасова ніч”), „...Заснула *Вкраїна*, ... / В калюжі, в болоті *серце* прогноїла” („Чигрине, Чигрине”).

Загальний перелік засобів персоніфікації метонімічних образів Шевченка складає такий ряд: **предикація емоцій людини:** серце усміхнеться, серденько плаче, ридає, серце нудить світом, Україна сміється і ридає, зажурилась, заплакала, пишалась; пишались села; **предикація дій, характерних для живих істот:** серце заснуло, серце любить, хоче; Україна вітає; в тому числі як об’єкта дії: Україну присплять і, окрадену, збудять; **предикація людського мовлення:** серце кричить, співає, питає; село замовкло, онімло; **предикація типу спілкування інших феноменів панкосмічного світу:** „серце *щебече* господню славу” („Перебендя”), „*А* серденько мліло – / Чуло серце *недоленьку*, / *Сказати не вміло*” („Тополя”), „чує серце, та не скаже, яке лихо буде” („Гайдамаки”), „Серце рвалося, сміялось, / Виливало мову, Виливало, як уміло” („Думи мої, думи мої...”, 1840 р.), серденько *соловейком щебече*; **формалізовані порівняння за паннатуралістичним кодом:** серце як пташка, мов голубка, серце в’яне; грає море, грає серце козацьке; **метафоризація через антропну (анімальну, орнітальну) моделі:** серце закриває очі; **звертання:** закрий, серце, очі; Україно, Україно; **епітети:** серце трудне; веселі хати.

Цей тип уособлень є більш характерним для поезій першого періоду творчості Шевченка.

Четвертий тип персоніфікацій Шевченка складають алегорії, широко представлені у другий період творчості. Так, у перший період з'явилася алегорія смерті: „Над головою вже трясє косою смерть” („Сліпий”), значно розвинена в другий період творчості: „Понад полем іде, / Не покоси кладе, / Не покоси кладе – гори. / Стогне земля, стогне море, / Стогне та гуде” („В казематі”), „Минає / Неясний день мій / вже смеркає; / Над головою вже несе / Свою неклепаную косу / Косар непевний...Мовчки скосить, / А там – і слід мій занесе / Холодний вітер... Все минає!..” („Невольник”); алегорією-персоніфікацією також виступають образи чуми („Чума”), Божої сокири („У Бога за дверми лежала сокира...”), Діани („Ну що б, здавалося, слова...”), сичів, орлиного царства, ворон („Сичі”).

Таким чином, персоніфікація в поетичній мові Шевченка – не тільки троп, художній прийом, але насамперед спосіб мовомислення поета, це, за справедливим твердженням М.Коцюбинської, „філософія, скоріше світовідчуження, поетична концепція світу”, що „сягає у глибини народного світогляду” (17).

Посилання

1. Тимошенко Ю. Функції персоніфікації в поетичній творчості Т. Шевченка // *Слово і час*. 2006. № 3. С. 37.
2. Ковалев В. П. *Языковые выразительные средства русской художественной прозы*. К., 1981. С. 55-65.
3. Харчук Р. Метафора Шевченка // *Слово і час*. 2006. №3. С. 28.
4. Некрасова Е. А. Олицетворение как элемент художественного идиостиля (фрагменты сопоставительного анализа) // *Стилистика художественной литературы*. М., 1982. С. 34-44.
5. Балабан О. О. *Метафора як семантична універсалія*. Дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2006. С. 6.
6. Кожевникова Н. А. *Словоупотребление в русской поэзии начала XX века*. М., 1986. С. 86-87.
7. Харчук Р. Метафора Шевченка // *Слово і час*. 2006. №3. С. 28.
8. Веселовский А. Н. Психологический параллелизм и его формы в отображениях поэтического стиля // Его же. *Историческая поэтика*. М., 1989. С. 107.
9. Лосев А.Ф. Проблема вариативного функционирования поэтического языка // Его же. *Знак. Символ. Миф*. М., 1982. С. 433.
10. Иванов Н.В. Олицетворение и художественный тип // Его же. *Проблемные аспекты языкового символизма (опыт теоретического рассмотрения)*. Минск, 2002. С. 120-121.
11. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь // *Українські замовляння / Упорядник М. Н. Москаленко*. К., 1999. С. 8.
12. Некрасова Е. А. Олицетворение как элемент художественного идиостиля (фрагменты сопоставительного анализа) // *Стилистика художественной литературы / Отв. ред. А. Н. Кожин*. М., 1982. С. 34.

13. Посилання на твори Т. Шевченка наведені за таким виданням: Шевченко Т. *Зібрання творів у шести томах*. Т. 1-6. К., 2003.
14. Тимошенко Ю. Цит. праця, с. 40.
15. Тимошенко Ю. Цит. праця, с. 38.
16. Тимошенко Ю. Цит. праця, с. 39.
17. Коцюбинська М. *Етюди про поезику Шевченка*. К. 1990. С. 111.

Надруковано: Toronto Slavic Quarterly. Spring 2007/ # 20.

<http://www.utoronto.ca/tsq/20/index20.shtml>
<http://www.utoronto.ca/tsq/21/index21.shtml>